

Η Αναμονή ως πρακτική

ΕΜΠ- ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ-ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ Α' : ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ: ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ- ΧΩΡΟΣ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ Α1: ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Ακαδημαϊκό έτος 2018-2019

Επιβλέπων Καθηγητής Τερζόγλου Ίων-Νικόλαος

Εξεταστική Επιτροπή Ρίβα Λάββα, Καλακαλλάς Ανδρέας

Διπλωματική εργασία Δώρα Κόχυλα

«Θα ήθελα η ζωή μου να μην αφήσει πίσω της άλλο ψίθυρο παρά τον ψίθυρο του τραγουδιού του φρουρού, ενός τραγουδιού που ξεγελάει την αναμονή. Ανεξάρτητα μ' ότι συμβαίνει, δε συμβαίνει, η αναμονή είναι αυτή που είναι υπέροχη.»¹

André Breton

¹ *André Breton, «Ο τρελός Έρωτας», μτφ. Στ.Ν. Κουμανούδη, Εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1999, σελ.37, Από την μετάφραση αλλάξαμε ένα σημείο («που ξεγελάει την αναμονή»), κάνοντας αυτολεξεί μετάφραση από το γαλλικό κείμενο: «J'aimerais que ma vie ne laissât après elle d'autre murmure que celui d'une chanson de guetteur, d'une chanson pour tromper l'attente. Indépendamment de ce qui arrive, n'arrive pas, c'est l'attente qui est magnifique.»*

Πίνακας Περιεχομένων

□ Εισαγωγή	2
A. Η εξωγενής αναμονή	5
I. Αναμονή και επιτέλεση του φύλου	6
II. Αναμονή στη συνθήκη του μετακινούμενου πληθυσμού	8
B. Η ποιητική διάσταση της αναμονής	9
I. Αναμονή και ιστορικός χρόνος (Benjamin, Agamben, Kracauer)	12
Kracauer : Η αναμονή ως κοινωνική πρακτική	12

Benjamin: Παύση (cæsura) στο χώρο της ιστορίας	13
Agamben: Αεργία (Desœuvrement) ως μορφή ζωής	16
II. Αναμονή και ποίηση	18
Breton: αναμονή ως περιπλάνηση-ανακάλυψη	18
Bachelard : Διαυγής ονειροπόληση και φιλοσοφία της ανάπαυσης	20
III . Αναμονή στην αφήγηση και το καθημερινό	21
Blanchot: Αναμονή και το διαφεύγον	21
De Certeau : Ευκαιρία αφήγηση μνήμη	23
Julien : Ευκαιρία και απραξία	24
Επίλογος	26
□ Παράρτημα 1	28
□ Παράρτημα 2	29
Βιβλιογραφία	31

□ Εισαγωγή

Στο παρόν κείμενο θα ασχοληθούμε με την χρονική έννοια της αναμονής . Στραφήκαμε σ' αυτή την έννοια περισσότερο διαισθητικά, με αφορμή τα πρώτα χρόνια της κρίσης στην Ελλάδα (2009-) και με αφετηρία την πόλη της Αθήνας, όπου πολλές οικονομικές δραστηριότητες που συνέβαιναν σταμάτησαν να συμβαίνουν, και διακόπηκε η ροή της καθημερινότητας ως είχε και μέσα στην οποία τα υποκείμενα μπορούσαν να νιώθουν ως ένα βαθμό ασφαλή και να επιτελούν την κοινωνική τους ταυτότητα μέσω των παραγωγικών σχέσεων και του συστήματος αξιών που αυτές είχαν εγκαταστήσει . Η ρήξη της ρυθμικής κανονικότητας που επικρατούσε στην πόλη, έφερε στο προσκήνιο την προβληματική σχέση του ατόμου με το χρόνο. Αντιμέτωποι με αλληπάλληλες απώλειες και ένα ντόμινο καταστροφών-κλείσιμο εταιρειών και καταστημάτων,

μαζικές απολύσεις, πάγωμα επενδύσεων κ.τλ.- η πόλη γέμισε ερείπια, κι η αναμονή έμοιαζε να διαποτίζει την καθημερινότητα καθώς στο ξέσπασμα της κρίσης τα συμβαίνοντα ξεπερνούσαν τα υποκείμενα και στην ύφεση πολλά συμβάντα της οικείας καθημερινότητας είχαν πάψει.

Τα υποκείμενα οποία κλήθηκαν να σταθούν ψύχραιμα , να αναθεωρήσουν , να κάνουν μία νέα αρχή, να αναμετρηθούν με την ταυτότητά τους, να εγκαταλείψουν συνήθειες και συνακόλουθα το νόημα που αυτές φέρουν , να βρουνε μια θέση στο καινούργιο τοπίο. Όμως προκειμένου να διατηρείται μία, έστω κατά σύμβαση, εμπιστοσύνη στο σύστημα απαραίτητη ώστε αυτό να λειτουργεί, η δυτική, ορθολογική εκπαίδευση δεν προετοιμάζει τα υποκείμενα για αδιέξοδα, κενά, ούτε για την καταστροφή του κόσμου. Γι' αυτό και πολλοί οδηγήθηκαν στην απελπισία και την απόγνωση. Το κενό που επέφερε η κρίση και η συνακόλουθη ύφεση, θεωρείται σύμπτωμα δυσλειτουργίας και παραδρομή του συστήματος και ως τέτοιο ο δυτικός τρόπος σκέψης καλείται να το πληρώσει , να το καταστείλει ή να το απωθήσει. Η πρώτη ανάγνωση και το πρόσημο που φαίνεται να φέρει κοινωνικά ως βίωμα η αναμονή όπως αυτή επικρατεί στην κοινή αντίληψη είναι ότι αποτελεί μία εξωγενή δυσβάσταχτη συνθήκη, την οποία το υποκείμενο προσπαθεί να αποβάλλει ή υπομένει παθητικά. Ως περιττό παραγόμενο προϊόν μιας συνθήκης το περιεχόμενο της απωθείται συστηματικά.

Όμως η αναμονή, πέρα από την περίοδο της κρίσης όπου φωτίστηκε από την ένταση της, αποτελεί σημαντικό μέρος της ζωής μας έτσι κι αλλιώς, ενώ η ουσία της μας είναι ως ένα βαθμό άγνωστη.

Μία πρώτη σκέψη γύρω από την αναμονή είναι ότι ενώ καταλαμβάνει ένα σημαντικό χρόνο στη ζωή των υποκειμένων, το περιεχόμενό της διαφεύγει από την ορθολογική αφήγηση, δηλαδή «αυτό που συμβαίνει όταν δεν συμβαίνει τίποτα»². Το στοιχείο αυτό ότι δηλαδή γλιστράει από την ορθολογική αφήγηση ενώ ταυτόχρονα είναι σταθερό κομμάτι της καθημερινής ζωής, γέννησαν ένα ενδιαφέρον να αναζητήσουμε την προέλευση της αναμονής σε επίπεδο οντολογικό, διστορικό και να δούμε πώς μπορεί αυτή να είναι φορέας δυνατοτήτων. Τι σημαίνει ως δυνατότητα το ότι διαφεύγει της ορθολογικής αφήγησης; Τι μπορεί να περιέχει;

² Vidal Laurent et Musset Alain (dir.) « Les territoires de l'attente-Migrations dans les Amériques (XIXe-XXIe siècle) » Presses Universitaires de Rennes, Rennes 2015, Introduction σελ.10

Επιπλέον ερωτήματα που μας απασχόλησαν αφορούν στο τι είναι αυτό που γεννά σήμερα τη δυσφορία στο άκουσμα και στο βίωμα της αναμονής; Τι σημαίνει η αναμονή στη μετα-νεωτερικότητα; Τι αλλάζει και τι δυνατότητες ανοίγονται στο χώρο της αναμονής ως προς την πορεία της ιστορίας και της προσωπικής διαδρομής του καθενός μέσα σ' αυτήν; Ξεκινήσαμε λοιπόν να αναζητήσουμε στη βιβλιογραφία, το αν και πώς έχουν προσεγγίσει την αναμονή οι κοινωνικές επιστήμες, η φιλοσοφία και η λογοτεχνία. Σε μία προσπάθεια να την ορίσουμε και να δούμε τα χαρακτηριστικά της αναζητήσαμε επιπλέον κι άλλες έννοιες που κατά τη γνώμη μας έχουν κάποια συνάφεια και μπορούν να τη φωτίζουν. Βασικές διακρίσεις που άνοιξαν την έννοια της αναμονής ήταν σε παθητική και ενεργητική και σε εξωγενή και ενδογενή.

Στο πρώτο μέρος θα ασχοληθούμε με την αναμονή όπως αυτή επιβάλλεται εξωγενώς σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο προς τα υποκείμενα, ιδίως τις ευπαθείς ομάδες. Πώς χρησιμοποιείται ως πολιτική πρακτική “ενταγμένου αποκλεισμού”. Πώς η αναμονή γίνεται ταξική, φυλετική, έμφυλη κ.τλ. Συγκεκριμένα βλέπουμε πώς κολλάει σα δεύτερο δέρμα στη συνθήκη του πρόσφυγα, καθώς επίσης στην επιτέλεση του φύλου.

Στο δεύτερο μέρος θα δούμε την αναμονή ως μία ενδογενή διαδικασία του γίνεσθαι που εκκινεί από μέσα προς τα έξω. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι ότι ιδωμένη ως ανθρώπινος μηχανισμός σημαίνει ότι ο άνθρωπος δύναται να την επεξεργαστεί να την θέσει σε λειτουργία αυτόβουλα. Και μ' αυτή την ιδέα ξεκινά η ποιητική διάσταση της αναμονής, όπου και αποκτά όλο της το νόημα και όλες της τις δυνατότητες, όταν δηλαδή έρχεται στη συνείδηση και χρησιμοποιείται ως εργαλείο από τα υποκείμενα. Χειραφέτηση πάνω στο χρόνο, που επιτρέπει ένα άνοιγμα στο επίπεδο της σκέψης, της ιστορικής συνείδησης, στο επίπεδο της φαντασίας και της επανευφύρεσης του εαυτού και της σχέσης του με τον κόσμο. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα θα δούμε πώς προσέγγισαν την αναμονή οι Kracauer, Breton και Blanchot και πώς στρέφονται ως δορυφόροι στα ίδια μήκη κύματος κάποιες έννοιες που συναντήσαμε στον Bachelard, Benjamin, Agamben, De Certeau και Julien.

Σκοπός της εργασίας είναι λοιπόν να αναδείξουμε την αναμονή ως πρακτική αναστοχασμού, διαλογισμού και εν τέλει απεξάρτησης από τον τροχό της τεχνοκρατικής στάσης ζωής που

αφοσιώνεται στο κνήγι μιας προκατασκευασμένης εικόνας αυτοπραγμάτωσης του εαυτού και σε μία στείρα κατασκευή της ιστορίας.

A. Η εξωγενής αναμονή

Η αναμονή είναι όρος οικείος κυρίως για την αρνητική του, γραφειοκρατική σημασία. Εξωγενής, επιβάλλεται στα υποκείμενα από τα έξω ως πολιτική πρακτική που διευθετεί, οργανώνει, θέτει σε πειθαρχία, φυλακίζει, ομαδοποιεί και διαχωρίζει κοινωνικές ομάδες, χειρισμού μεγάλων πληθυσμών. Ως εργαλείο της βιοπολιτικής εξουσίας δύναται να αναπαράγει και να παγιώνει ανισότιμες προσβάσεις σε αγαθά, υποβαθμίζοντας σημαντικά τη ζωή των ατόμων.

Τα υποκείμενα υπόκεινται σε συνθήκη αναμονής σε πολλά πεδία της κοινωνικής τους ζωής και με ποικίλους τρόπους. Η ανθρώπινη ζωή αποτιμάται διαφορετικά, με διακρίσεις στην κατανομή του χώρου και του χρόνου που επηρεάζουν το σύνολο των στοιχείων που συνθέτουν την ποιότητα ζωής. Οι πολιτικές της αναμονής επιβάλλονται κάνοντας σαφείς διακρίσεις, ταξικές, φυλετικές, ως προς το φύλο και άλλες και πρωταγωνιστούν στη συνθήκη των ευπαθών κοινωνικών ομάδων.

Οι παραγωγικές σχέσεις στις σύγχρονες μητροπόλεις ρυθμίζουν τη ζωή βάσει του τεχνικού, ποσοτικοποιημένου χρόνου. Η εργατική δύναμη ακολουθεί μια προσχεδιασμένη οργάνωση του χρόνου πάνω στον οποίο φαίνεται να μην έχει έλεγχο. *«Η οργάνωση του χρόνου γίνεται το επίκεντρο του βασικού σχεδιασμού εξέλιξης της κοινωνίας, της οποίας ο βιοτικός χώρος διαμορφώνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να ικανοποιεί τις χρονικές απαιτήσεις για την πραγμάτωση των προγραμματισμένων δραστηριοτήτων.»*³

Όσο λιγότερο είναι ευνοημένα τα υποκείμενα μέσα στο πλαίσιο των παραγωγικών σχέσεων της πόλης, τόσο έχουν να υπομείνουν την αναμονή του πότε θα περάσει το δωρο της ανιαρής δουλειά τους, την αναμονή για ανεύρεση εργασίας μιας και συχνά αυτή είναι εφήμερη ή μερική, την αναμονή της δυσμενής ροής στις πυκνοκατοικημένες γειτονιές τους.

³ Πάγκαλος Παναγιώτης « Η σημασία του χρόνου στη σύγχρονη Αρχιτεκτονική», Εκδ. Gutenberg, σελ. 39

Η οικονομική ευχέρεια επιτρέπει ως ένα βαθμό την εξαγορά χρόνου ή την αποφυγή σπατάλης χρόνου. Η ροή της καθημερινής ζωής έχει πολλά εμπόδια και καθυστερήσεις από τις διάφορες υπηρεσίες, τα μέσα μαζικής μεταφοράς ως τις τηλεπικοινωνίες και το διαδίκτυο. Οι δημόσιες υπηρεσίες κατά κανόνα είναι συνδυασμένες με μεγαλύτερη αναμονή-ασφαλιστικά ταμεία, νοσοκομεία, βρεφονηπιακοί σταθμοί κτλ.- ενώ στις ιδιωτικές αυτή ως ένα βαθμό ελαχιστοποιείται.

Πέρα από την εύκολα αναγνωρίσιμη και εμφανή αναμονή στη δημόσια σφαίρα της πόλης, η αναμονή γιγαντώνεται σε περιθωριοποιημένες συνθήκες στους ιδιωτικούς ή έγκλειστους ή γκετοποιημένους χώρους. Ο μακροχρόνια άνεργος, ο άστεγος, ο άρρωστος, ο έγκλειστος βιώνουν την αναμονή ως βαθιά και καθολική αποστέρηση, και βρίσκονται ριγμένοι στη γυμνή ζωή. Η έγκλειστη συνθήκη φωτογραφίζει ίσως με τον πιο σαφή τρόπο τη ζωή σε αναμονή με την πολιτική χωρικού και χρονικού διαχωρισμού που επιβάλλει.

I. Αναμονή και επιτέλεση του φύλου

⁴ Ως παθητική στάση η αναμονή φαίνεται να αποτελεί συστατικό στοιχείο της επιτέλεσης ορισμένων κοινωνικών ρόλων, όπως για παράδειγμα αυτόν του κοινωνικού φύλου της γυναίκας ως Πηνελόπη ή ως θεότητα της γεωργίας και της γονιμότητας. Η Σιμόν ντε Μποβουάρ, μας λέει πώς η ιστορία περνώντας από την εποχή του λίθου σ' αυτή του ορείχαλκου, περνάει από την υποτιθέμενη χρυσή εποχή της μητέρας-γης-θεάς, στη εποχή του homo faber, της λογικής, της ορθολογικής σκέψης, των μαθηματικών. «Η θρησκεία της γυναίκας ήταν δεμένη με την βασιλεία της γεωργίας, βασιλεία του αιώνιου, της συγκυρίας, του τυχαίου, της προσμονής και του μυστηρίου. Στον άντρα (homo faber), αντίθετα, θρησκεία είναι

⁴ Φωτογραφία από την ταινία «*Waiting Women*», του Ingmar Bergman, 1952

η βασιλεία πάνω στο χρόνο που υποτάσσεται όπως ο χώρος, βασιλεία της αναγκαιότητας, του σκοπού, της δράσης, του λόγου». ⁵ Σε μία, μόνο κατ' επίφαση μητριαρχική κοινωνία η γυναίκα ταυτίζεται με την στάση του αγρότη του οποίου ο σπόρος που σπέρνει θα αποβεί γόνιμος ή και όχι ανάλογα με τις δυνάμεις της φύσης, ενώ ο ίδιος λίγα μπορεί να κάνει να ελέγξει αυτή την εξέλιξη. Αντίθετα ο εργάτης, ο δημιουργός, το αρσενικό πνεύμα ελέγχει την έκβαση του έργου του, μιας και το υλικό του, ο σίδηρος αντιδρά το ίδιο κάθε φορά στη φωτιά.

Η Πηνελόπη πλέκει και ο χρόνος προχωράει, ξηλώνει και ο χρόνος γυρίζει πίσω. Με τον αργαλειό ξεγελάει τους μνηστήρες, ξεγελάει το χρόνο. Αιωρείται σ' ένα συνεχές παρόν. Παραμένοντας και διαφυλάσσοντας το σπίτι, τον οίκο, επιτελεί το ρόλο της ως σύζυγος του βασιλιά. Αντιστεκόμενη στους μνηστήρες διαφυλάσσει την θέση του Οδυσσέα ως βασιλιά της Ιθάκης. Η Πηνελόπη ενσαρκώνει την εστία, την πατρίδα, το σταθερό σημείο αναφοράς του συζύγου της. Το σώμα της είναι τόπος επιστροφής για τον Οδυσσέα και τόπος αναμονής για την Πηνελόπη. Ο Οδυσσέας με μια νοητή πυξίδα στραμμένη προς το σπίτι του συνδιαλέγεται με τις συγκυρίες και μηχανεύεται τεχνάσματα που θα ορίσουν την εξέλιξη της πορείας του προς την επιστροφή. Χάρη στη Πηνελόπη, το ταξίδι του Οδυσσέα αποκτά νόημα και προορισμό: « Η Ιθάκη σ' έδωσε τ' ωραίο ταξίδι. Χωρίς αυτήν δεν θα 'βγαίνες στον δρόμο» ⁶.

Μηχανεύεται ένα σχέδιο το οποίο της επιτρέπει να διατηρεί το πεπρωμένο που έχει επιλέξει. Το καθημερινό ξήλωμα του σαβάνου στο οποίο επιδίδεται στρατηγικά για χρόνια ολόκληρα η Πηνελόπη δείχνει την απαξίωση της ίδιας προς το έργο της και τη ζωή της. Το αντικείμενο της αναμονής είναι πρωταγωνιστικό και η αναμονή της Πηνελόπης μοιάζει τόσο καθολική και σαρωτική ώστε είναι ταυτισμένη την ουσία της Πηνελόπης.

Ο Ν. Grimaldi μας λέει πως η αναμονή περιμένει το μέλλον με δύο τρόπους είτε ενεργητικά είτε «...περιμένει παθητικά, όπως οι σοφές Παρθένες περιμένουν τον ερχομό του γαμπρού, ή όπως η γυναίκα του Κυανοπόγωνος περιμένει τους ιππότες της σωτηρίας : σαν να μην εξαρτάται από εκείνη ούτε το τι ούτε το πότε, ούτε αυτό που θα έρθει, ούτε το αν θα έρθει

⁵ De Beauvoir Simone, «*Το δεύτερο φύλο*», μτφ. Κ.Σιμόπουλου, Εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1979, σελ.88

⁶ Κ.Π. Καβάφης «*Ιθάκη*», Περιοδικό Γράμματα, Οκτ-Νοεμ 1911

κάτι, γιατί εξαρτάται από το μέλλον χωρίς το μέλλον να εξαρτάται από αυτή, στο μέλλον ανήκει η πρωτοβουλία της δυνατότητας και του γεγονότος»⁷.

Στη συλλογική μνήμη των γυναικών, η αναμονή ως βίωμα, αναγνωρίζεται ως ένας καθρέφτης της ανελευθερίας της γυναίκας και της εξαρτημένης συνθήκης που της έχει αποδοθεί ιστορικά.

II. Αναμονή στη συνθήκη του μετακινούμενου πληθυσμού

⁸ Η συνθήκη του μετακινούμενου πληθυσμού διατρέχεται από μία συνεχή και μακροχρόνια στις πιο πολλές περιπτώσεις αναμονή. Αναμονή σε κέντρα κράτησης/φιλοξενίας όπου η διάρκεια εγκλεισμού δεν είναι σαφώς προσδιορισμένη νομικά και πολλές φορές ο απεγκλεισμός αναστέλλεται αυθαίρετα. Αναμονή για έγγραφα, αναμονή για εύρεση εργασίας, για μόνιμη κατοικία, αναμονή για επανασύνδεση με συγγενείς, για την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και γενικά

αναμονή για την πλήρωση ενός συνόλου αναγκών που αποστερούνται τα υποκείμενα, οι οποίες συστήνουν μία έστω στοιχειωδώς δομημένη και λειτουργική καθημερινότητα. Όλες αυτές οι διαδοχικές αναμονές βιώνονται ως μεταβατικό στάδιο, ως καθυστερήσεις, και βρίσκουν τόπο σε οργανωμένους ή αυτοσχέδιους χώρους (αλλαγή χρήσης ενός χώρου) με τρόπο που διαμορφώνονται εντός τους νέες χωρικές αναγνώσεις με μη αναμενόμενες συσχετίσεις. Χώροι που συνεχώς αναπαράγονται ως χώροι αναμονής.

Οι Vidal L. και Musset A. εισηγούνται το συλλογικό έργο «Les territoires de l'attente-Migrations dans les Amériques (XIXe-XXIe siècle)» που αφορά σε μία διεπιστημονική μελέτη

⁷ Grimaldi N., « *Ontologie du temps, l'attente et la rupture* », Εκδ. PUF, 1994, σελ.54 : «...elle l'attend dans la passivité, comme les Vierges sages attendent la venue de l'Époux, ou comme la femme de Barbe-bleue attend les chevaliers de la délivrance : comme ne dépend d'elle ni quoi ni quand, ni ce qui viendra, ni que vienne quelque chose, parce qu'elle dépend donc de l'avenir sans que l'avenir dépend d'elle, c'est à l'avenir qu'appartient l'initiative du possible et de l'évènement.»

⁸ Φωτογραφία : Δημήτρης Κουλαλούς «caesura-όσο κρατάει μία ανάσα» έκθεση στο μουσείο Μπενάκη (Μαρ.-Μάης 2019)

γύρω από τα εδάφη της αναμονής κατά τις μετακινήσεις πληθυσμών στην Αμερική. Διερωτώνται πάνω στην αναμονή συνολικά και φωτίζουν το πώς αυτή αγγίζει τα υποκείμενα σε επίπεδο ψυχικό, φυσιολογικό (σωματικό), κοινωνικό, οικονομικό, νομικό, αντιληπτικό, πολιτισμικό, γεωγραφικό και πολιτικό. Θέτουν στο έργο τους ως αφετηρία την ποιητική/παραγωγική διάσταση της αναμονής, ανοίγοντας δυνατότητες νέων αναγνώσεων γύρω από το φαινόμενο των μετακινήσεων.

Όσον αφορά τη νομική και πολιτική σκοπιά μας λένε πως οι κλειστοί χώροι αναμονής των υποκειμένων σε μετακίνηση, λειτουργούν σαν νομικά νησιά στο έδαφος μιας χώρας όπου η τοπική νομοθεσία δε τα αφορά άμεσα και των οποίων η συνθήκη εμφανίζεται ως κατάσταση εξαίρεσης.⁹ Ο προσφυγικός και μεταναστευτικός πληθυσμός βρίσκεται νομικά αποδυναμωμένος και εκτεθειμένος σε αοριστίες και ασάφειες. Αποστερημένος του πολιτικού του βίου και ταυτότητας του, βρίσκεται απογυμνωμένος σε μία συνθήκη ενταγμένης περιθωριοποίησης. Η κατάσταση εξαίρεσης στην οποία εκπίπτουν τα υποκείμενα αποτελεί σύμφωνα με τον Agamben, διαδεδομένο εργαλείο διακυβέρνησης.

B. Η ποιητική διάσταση της αναμονής

Ανεξάρτητα από το αν ιδωθεί ως θετική ή αρνητική, η αναμονή εντοπίζεται και ως ενδογενής λειτουργία. Στη θεωρία του περί της ψυχολογίας της αντιδράσεως ο ψυχολόγος και φιλόσοφος P.Janet συγκαταλέγει την αναμονή στα στοιχεία που παίρνουν μέρος στη δραστηριοποίηση του ατόμου. Την εισαγάγει πρώτη φορά ως όρο στις διαλέξεις του για την «Ανάλυση των τάσεων» (1909-1919 μαθήματα στο College de France) και αργότερα στην «Εξέλιξη της μνήμης και της ιδέα του χρόνου» (1922-1923). Μία τάση χωρίζεται σε στάδια δραστηριοποίησης ως εξής : λανθάνουσα κατάσταση, ερεθισμός, επιθυμία, προσπάθεια, πραγμάτωση, θρίαμβος. «Η αναμονή διατηρεί την τάση στο στάδιο του ερεθισμού, στην αναστολή των παρεκκλίσεων κάθε είδους, και των διαθέσεων προς την πρόωρη πραγμάτωση».¹⁰ Παρόλη τη χρησιμότητά της, της

⁹ Vidal Laurent et Musset Alain (dir.) « Les territoires de l'attente-Migrations dans les Amériques (XIXe-XXIe siècle) » Presses Universitaires de Rennes, Rennes 2015, Introduction σελ.9-10

¹⁰ Lalande André, «Λεξικόν της Φιλοσοφίας για την Ελληνική γλώσσα, εκδ.Πάπυρος, τόμ.1^{ος}, 1955

προσδίδει κι ένα αρνητικό πρόσημο επισημαίνοντας πως «αυτή η δύσκολη εργασία προκαλεί κούραση, συγκινήσεις και γίνεται αφορμή πολλών νευρώσεων»¹¹. Λειτουργεί αφενός ως μία παρέμβαση, ένα είδος αναστολής, αναβολής, χρήσιμη ώστε να αποφεύγεται το πρόωρο, χωρίς όμως να καταστέλλει τον ερεθισμό, συσσωρεύοντας κατά συνέπειας μία ποσότητα ενέργειας, η οποία αν δεν πάρει μορφή και δε διοχετευτεί έγκαιρα μετατρέπεται σε προβληματική.

Στο άρθρο της «Φαινομενολογία του συμβάντος: αναμονή και έκπληξη», η Γαλλίδα φιλόσοφος Francoise Dastur αναφέρεται στον όρο του Henri Maldiney "transpassability", για να εκφράσει την ποιότητα αυτή που εντοπίζεται στην αναμονή (ή εδώ ίσως προσμονή) και που σχετίζεται με «την ικανότητά μας να υποδεχόμαστε συμβάντα, στο βαθμό που αυτό απαιτεί από εμάς μία ενεργητική ανοιχτότητα σε ένα πεδίο δεκτικότητας»¹². Επιπλέον «η έλλειψη αυτής της ικανότητας, δηλαδή το να είναι το υποκείμενο ανοιχτό σ' αυτό που συμβαίνει και σε ετοιμότητα να υποδέχεται το απρόσμενο, μπορεί να είναι σημάδι ψύχωσης»¹³. Η ανάγνωση αυτού του όρου μοιάζει πολύ μ' αυτή της αναμονής.

Η Dastur θεωρεί πως η αναμονή όπως και η συνείδηση, προϋποθέτουν από το υποκείμενο να μην είναι ολοκληρωτικά ριγμένο στο χρόνο¹⁴. Μας λέει πώς στη φαινομενολογία η εμπειρία προϋποθέτει τη σύμπτωση του εξωτερικού συμβάντος και της εσωτερικής προσμονής του. Η αναμονή δεν είναι το ζητούμενο είναι όμως προϋπόθεση να δεχτείς τον κόσμο. Δεν είναι η εμπειρία η ίδια, αλλά προηγείται αυτής.

Η αναμονή επομένως ως ενδογενής λειτουργία επιτρέπει στο υποκείμενο να προετοιμαστεί για τις εμπειρίες του και να υποδεχτεί τον έξω αντικειμενικό κόσμο. Σ' αυτή την προσέγγιση η αναμονή ανάγεται σε μία λίγο πολύ αυτόνομη λειτουργία και συμπεριφορά.

¹¹ ibid

¹² Dastur Francoise, «Phenomenology of the event, waiting and surprise», *Hypatia*, Vol. 15, No. 4, Contemporary French Women Philosophers (Autumn, 2000), pp. 178-189: « Henri Maldiney, created a new word, "transpassibilité," to express our capacity to undergo events, insofar as this implies for us an active opening to a field of receptivity (Maldiney 1991, 114)», σελ.187

¹³ ibid _ «To lack the capacity to open oneself to what happens, no longer to welcome the unexpected, is in fact a mark of psychosis.», σελ.187

¹⁴ ibid, σελ.179

Αυτό που μας ενδιαφέρει αρχικά είναι η επίγνωση της αναμονής ως αυτόνομης λειτουργίας του γίνεσθαι, ως πρώτο βήμα για την αναγνώριση και την αποδοχή της. Σε δεύτερο χρόνο κι έχοντας επίγνωση της ύπαρξής της, ανοίγεται μια νέα δυνατότητα που αφορά στο να έρχεται αυτόβουλα στη συνείδηση. Θα δούμε παρακάτω το πώς ανακαλώντας την, η αναμονή μπορεί να αναδειχθεί σε συνειδητή λειτουργία και μάλιστα να μετατραπεί από αυτόματο μηχανισμό σε πολύτιμο διανοητικό, αισθητηριακό, ποιητικό και πολιτικό εργαλείο. Ως πρακτική η αναμονή αποκτά αυταξία και ανάγεται σε εμπειρία και συμβάν.

Κάτι αλλάζει όταν το υποκείμενο φέρνει στη συνείδησή του την αναμονή ως ενδογενή τάση του γίνεσθαι που είναι προορισμένο να βιώνει. Η αναμονή, “κατάσταση της συνείδησης”¹⁵, συνδέεται με τη συνείδηση του χρόνου και ευρύτερα με την ουσία της συνείδησης, στον ίδιο της τον ορισμό. Κατά τον Nicolas Grimaldi, «η καθαρή συνείδηση είναι συνείδηση του χρόνου, αυτή η καθαρή συνείδηση του χρόνου είναι μία καθαρή αναμονή»¹⁶.

Η μετουσίωση της παύσης της αναμονής από αρνητική σε θετική στηρίζεται στη γνώση ότι αυτή είναι απαραίτητη προϋπόθεση και στάδιο της εξέλιξης. Έτσι μας λέει ο Grimaldi σύμφωνα με την τελεολογική διαδικασία της εντελέχειας του Αριστοτέλη θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ζωή της φύσης αποτελεί την πορεία κάθε οργανικής μορφής προς την τελειοποίησή της : «με τρόπο που πάντα οδεύοντας προς το ίδιο, κάθε ον περιμένει πάντα από τον εαυτό του μία οργάνωση νέα, μία νέα διαθεσιμότητα ή την άσκηση μιας νέας τελειοποίησης»¹⁷.

Νοηματοδοτώντας την παύση της αναμονής ως μέρος της εξελικτικής μας διαδικασίας απευθείας αποκτά άλλο νόημα και η έννοια της αναβλητικότητας.

Δεν υπάρχει πολιτισμικά ως γνώση και μεταγνώση ότι η αναμονή είναι φάση της επιτέλεσης του εαυτού και του γίνεσθαι κι επομένως δεν υπάρχει ψυχραιμία απέναντι στην

¹⁵ Lalande A. Λεξικόν της φιλοσοφίας για την ελληνική γλώσσα, Τομ.1^{ος}, εκδ. Πάπυρος, 1955

¹⁶ Grimaldi N., « Ontologie du temps, l'attente et la rupture », Εκδ. PUF, 1994, σελ.38: «...la conscience pure est conscience du temps, cette pure conscience du temps est une attente pure.»

¹⁷ Grimaldi N., « Ontologie du temps, l'attente et la rupture », Εκδ. PUF, 1994, σελ. 58: «...de sorte que toujours en marche vers lui-même, tout vivant attend toujours de soi quelque neuve organisation, quelque nouvelle disposition, ou l'exercice de quelque perfection nouvelle »

απραξία, που χαρακτηρίζεται ως έλλειψη παραγωγικότητας. Και η έλλειψη παραγωγικότητας είναι τόσο καθοριστικό κοινωνικά να είναι έκδηλη και συνεχόμενη ώστε το υποκείμενο εκτός παραγωγικού πλαισίου βρίσκεται στο περιθώριο.

Απαιτείται μία πνευματική προετοιμασία ώστε τα υποκείμενα να αυτοδιατεθούν στην αναμονή και να ενεργοποιηθούν μέσα σ' αυτήν.

I. Αναμονή και ιστορικός χρόνος (Benjamin, Agamben, Kracauer)

Kracauer : Η αναμονή ως κοινωνική πρακτική

Τα υποκείμενα της μετανεωτερικότητας απομακρυσμένα από την παράδοση και την θρησκεία βιώνουν μία « μεταφυσική οδύνη από την έλλειψη κάποιου ανώτερου νοήματος στον κόσμο, στην ύπαρξή τους, στον κενό χώρο»¹⁸.

Ο Χάιντεγκερ μας λέει ότι το υποκείμενο διαμορφώνει ταυτότητα πραγματικά μόνο αφού έρθει αντιμέτωπος με το θάνατο. Η παύση που ενέχει η αναμονή υπενθυμίζει και την έννοια του θανάτου κι αυτό γιατί η παύση ακυρώνει το ρυθμό, η ακινησία ακυρώνει την χωροχρονική τάξη που αυτός δημιουργεί και το υποκείμενο βρίσκεται έστω και στιγμιαία, αντιμέτωπο με το πρωταρχικό χάος, δηλαδή αντιμέτωπο με το χαμό του, την εξαφάνισή του, το θάνατό του. Επομένως δεν είναι μία διαδικασία εύκολη βιωματικά και τα υποκείμενα τείνουν να την αποφύγουν. Εφόσον καθρεφτίζεται σ' αυτή το χάος, αποτελεί μια απειλή και γίνεται αντιληπτή ως ένας χρόνος άχρηστος, προβληματικός, ως ένα εμπόδιο το οποίο τα υποκείμενα προσπαθούν να αποβάλλουν από το χρονικό τους σύστημα.

Ο Kracauer στη σειρά δοκιμίων του «Η μάζα ως διάκοσμος» γράφει ένα κείμενο που πρωτοεκδόθηκε το 1922 «Οι άνθρωποι που περιμένουν». Σ' αυτό το κείμενο αναλύει τον

¹⁸ Siegfried Kracauer « Η μάζα ως διάκοσμος και άλλα δοκίμια», εισ-μτφ: Γιώργος Σαγκριώτης, εκδ.Πλέθρον, κεφ. Οι άνθρωποι που περιμένουν, σελ. 27

άνθρωπο των μεγαλουπόλεων σε σχέση με το πώς στέκεται απέναντι στο υπαρξιακό του κενό. Μη μπορώντας να βρει νόημα και απάγκιο στη θρησκευτική πίστη ή στην παράδοση και στη κοινότητα που υπάρχουν μόνο ως αντήχηση μίας προηγούμενης οργάνωσης των σχέσεων, βρίσκεται εκτεθειμένος απέναντι στο χάος του κόσμου με πρωταγωνιστή το μοναχικό και διογκωμένο του Εγώ.

Απέναντι στο κενό ξεχωρίζει τρεις υποκειμενικότητες που περιμένουν . Αυτή του σκεπτικιστική βάσει αρχής, αυτή του βραχυκυκλωμένου ανθρώπου και αυτή του ανθρώπου που βρίσκεται σε στάση αναμονής. Η αναμονή που προτείνει δεν είναι ούτε η μηδενιστική ή απόλυτα σκεπτικιστική στάση μέσα στην οποία το άτομο είναι απρόθυμο να πιστέψει και αναζητά την καθαρή γνώση, ούτε όμως κι η στάση του βραχυκυκλωμένου ατόμου που από απελπισία προσπαθεί να κρατηθεί από μια πίστη προκειμένου να βάλει τέλος στην περιπλάνησή του στον κενό νοήματος κόσμο. Είναι η αναμονή ως διστακτικό άνοιγμα κατά την οποία οι άνθρωποι που γίνονται υποκείμενα της τελούν μία βιωματική προσπάθεια «να μεταθέσουν το κέντρο βάρους από το θεωρητικό Εγώ στο συνολικό ανθρώπινο Εγώ και να επιστρέψουν από τον εξατομικευμένο μη πραγματικό κόσμο των άμορφων δυνάμεων και των μεγεθών που στερούνται νοήματος στον κόσμο της πραγματικότητας και των σφαιρών που αυτή περιλαμβάνει»¹⁹ . Προτείνει δηλαδή μέσω της αναμονής την επιστροφή στο πραγματικό, δηλαδή μάλλον στο καθημερινό, σημειώνοντας ότι το πότε και το πώς θα γίνει κάτι τέτοιο δεν υπάρχει σε εγχειρίδιο οδηγιών. Όπως μας λέει ο Henrik Reeh «...Αυτό που είναι σημαντικό για τον Kracauer είναι να προωθήσει μία ενεργητική, αναστοχαστική στάση απέναντι στη θέση αναμονής ως κάτι βασικό για την διάνοηση της νεωτερικότητας και- ποιος ξέρει- ως κοινωνική πρακτική»²⁰ .

¹⁹ Siegfried Kracauer « Η μάζα ως διάκοσμος και άλλα δοκίμια», εισ-μτφ: Γιώργος Σαγκριώτης, εκδ.Πλέθρον, κεφ. Οι άνθρωποι που περιμένουν, σελ. 41

²⁰ Henrik Reeh, «Ornaments of the Metropolis-Siegfried Kracauer and Modern Urban Culture, MIT Press, 2006, σελ.132: «..What is important for Kracauer is to promote an active, reflecting attitude toward the waiting position as something basic for modernity's intellectual and-who knows?-social practice.»

Benjamin: Παύση (caesura) στο χώρο της ιστορίας

Ο W.Benjamin επηρεάστηκε από τον Kracauer, και την προσέγγιση του η οποία εστίασε «στις παραμελημένες, ασήμαντες, περιθωριοποιημένες, εφήμερες, ξεχασμένες, τυχαίες, απωθημένες, υποταγμένες και υπολειμματικές λεπτομέρειες και όψεις της καθημερινής ζωής και του χώρου, οι οποίες μπορεί να κρύβουν ένα απελευθερωτικό και χειραφετητικό κοινωνικό και πολιτικό δυναμικό»²¹.

Στο κείμενό του «Λέξεις φωτός, Θέσεις για τη φωτογραφία της ιστορίας», ο Eduardo Cadava παραφράζει και μελετά το κείμενο του Walter Benjamin «Θέσεις για τη φιλοσοφία της Ιστορίας» πάνω στο οποίο στηρίζει την ενδελεχή μελέτη του για τη φωτογραφία. Η παράφραση αυτή καθρεφτίζει την ουσία και την ανατρεπτικότητα του ιστορικού υλισμού, όπως τον αναλύει ο Benjamin, μέσα από την ιδέα της caesura- παύσης που τελείται στο επίπεδο της σκέψης. Το φωτογραφικό συμβάν, συμπίπτει με την παύση που διακόπτει το γραμμικό continuum της ιστορίας και συλλαμβάνει την ιστορία μέσα από την εξαφάνισή της. Ο Benjamin βλέπει στο πρόσωπο της ιστορίας όταν αυτή φτάνει στη καταστροφή, το κεφάλι της Μέδουσας που ακινητοποιεί την ιστορική κίνηση και αποκρυσταλλώνει μια εικόνα της. Αυτή η διαδικασία της παύσης διαφοροποιείται ποιοτικά από την ιδέα του περάσματος ή της μετάβασης και επιτρέπει ένα «άλμα εντός της «αληθινής» ιστορίας».²² Σχετικά με αυτό μας λέει ο Agamben στο έργο του «Χρόνος και ιστορία» ότι ο Benjamin «αντικαθιστά το μηδενικό παρόν της μεταφυσικής παράδοσης με ένα «παρόν που δεν είναι πέρασμα, αλλά στέκει ασάλευτο στο κατώφλι του χρόνου»²³. Αντιλαμβάνεται την ιστορία μέσα από την παραδοχή ότι η κατάσταση έκτακτης

²¹ Νικόλαος-Ίων Τερζόγλου, *Ιδέες του Χώρου στον εικοστό αιώνα*, Εκδ. νήσος, Αθήνα 2009, σελ.207

²² Εντουάρντο Καντάβα, «Λέξεις Φωτός, Θέσεις για τη Φωτογραφία της Ιστορίας», Μτφ-επιμ. Μ.Αθανασάκης, Εκδ. Νήσος, Αθήνα 2014, σελ.112

²³ Agamben Giorgio, *Χρόνος και ιστορία, Κριτική του στιγμιαίου και του συνεχούς*, εκδ. Ινδίκτος μτφ. Δημήτρης Αρμάος, Αθήνα 2003, σελ 37

ανάγκης αποτελεί τον κανόνα και προσβλέπει στην αφύπνιση της επαναστατικής συνείδησης μέσω «μίας μεσσιανικής καθήλωσης του συμβαίνοντος»²⁴.

Ενδιαφέρον για την έρευνά μας παρουσιάζει η έννοια του προθαλάμου στον οποίο εισέρχεται κάποιος και «...περιμένει λιγότερο ή περισσότερο ήσυχος την είσοδο της επαναστατικής κατάστασης»²⁵. Αυτός ο προθάλαμος είναι η χωροποίηση μιας παύσης, όπου το παρόν αποκτά διαλεκτική σχέση με το παρελθόν όπως συμβαίνει και στη φωτογραφία. Είναι μία μεσσιανική στάση ενεργητικής αναμονής με αντικείμενο τη δυνατότητα της επανάστασης. Είναι η ενέργεια του υποκειμένου-εδώ του ιστορικού υλιστή- πάνω στο χρόνο. «Η είσοδος σ' αυτό το θάλαμο συμπίπτει απόλυτα με την πολιτική δράση»²⁶.

Αυτό μπορεί να συμβεί οποτεδήποτε καθώς κατά τον Benjamin «δεν υπάρχει στην πραγματικότητα ούτε μια στιγμή που να μην μεταφέρει τη δική της επαναστατική δυνατότητα»²⁷.

« Εκείνο που χωρικοποιείται εδώ-μέσα σε αυτό που ο Μπένγιαμιν κάπου αλλού ονομάζει «χώρο της ιστορίας» (Geschichtsraum· N, σ.45/GS, V,σ.571 [NI,9])-είναι οι στιγμές του ίδιου του χρόνου που αέναα γεννιούνται και χάνονται. Είναι αυτή ακριβώς η συνεχής διαδικασία του γίνεσθαι και της εξαφάνισης η οποία, κατά τον Μπένγιαμιν, χαρακτηρίζει την κίνηση του χρόνου.»²⁸.

Η σκέψη φτάνει σε μια στιγμή αιώρησης και πραγματοποιεί μία ρήξη με το παρελθόν: «Είναι ίσως οι επαναστάσεις το τράβηγμα του φρένου ανάγκης από το ανθρώπινο γένος, που ταξιδεύει σ' αυτό το τραίνο»²⁹. Το φρένο συμβολίζει την αιχμαλώτιση του χρόνου και η παύση μας

²⁴ *ibid*, σελ. 37

²⁵ Benjamin Walter, «*Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας-Ο σουρεαλισμός-Για την εικόνα του Προυστ*», Μτφ. Μηνάς Παράσχος, Εκδ.Ουτοπία, Αθήνα 1983, σελ.29

²⁶ *ibid*, σελ.29

²⁷ *ibid*, σελ.29

²⁸ Εντουάρντο Καντάβα, «*Λέξεις Φωτός, Θέσεις για τη Φωτογραφία της Ιστορίας*», Μτφ-επιμ.Μ.Αθανασάκης, Εκδ.Νήσος, Αθήνα 2014, σελ.115

²⁹ Benjamin Walter, «*Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας-Ο σουρεαλισμός-Για την εικόνα του Προυστ*», Μτφ. Μηνάς Παράσχος, Εκδ.Ουτοπία, Αθήνα 1983, παράρτημα, σελ.30

βοηθάει να δούμε το πώς επανασυγκροτείται η ιστορία κατά την αφήγησή της. Η ιστορία και η κατανόησή της είναι ρευστές, και κάθε φορά η ιστορία είναι η δυνατότητα μιας νέας προσέγγισης του παρελθόντος.

Μας λέει ο Agamben ενισχύοντας τη θέση του Benjamin για την ιστορία : «Σ' ετούτη την αντίληψη, πού καταδικάζει σε χρεοκοπία κάθε απόπειρα χειραγώγησης του χρόνου, πρέπει ν' αντιταχθεί εκείνη πού δεν δέχεται ωσάν κύριο πεδίο τής ηδονής —πρωταρχικής διάστασης του ανθρώπου— μήτε τον συνεχή σημειακό χρόνο μήτε την αιωνιότητα, παρά την Ιστορία»³⁰. Και συνεχίζει πάνω στ' αυτό : «Αληθινός Ιστορικός υλιστής δεν είν' εκείνος που διώκει κατά μήκος του απέραντου γραμμικού χρόνου έναν κούφιο αντικατοπτρισμό αδιάκοπης προόδου, αλλ' εκείνος που είναι σε θέση ανά πάσα στιγμή να αιχμαλωτίσει το χρόνο, επειδή διατηρεί την ενθύμηση ότι του ανθρώπου καταγωγική ρίζα είναι η ηδονή».³¹

Συγγενική σκέψη μ' αυτή του Νίτσε γύρω από το θέμα του χρόνου, όπως μας μεταφέρει ο Παναγιώτης Πάγκαλος : «*Η αποδέσμευση από κάθε “αδιαμφισβήτητη αλήθεια” απαιτεί βούληση για καταστροφή, για διάσπαση, για ξερίζωμα· θέληση για ανατροπή του γραμμικού χρόνου της ιστορίας*».³²

Ο Καντάβα μεταφέρει τα λόγια του Μπένγιαμιν : «Αρθρώνω ιστορικά τα περασμένα, δε σημαίνει πως τα γνωρίζω “όπως ακριβώς υπήρξαν”. Σημαίνει πως συλλαμβάνω μία ανάμνηση έτσι όπως πετιέται αστραπιαία τη στιγμή του κινδύνου»(I,σ.255/GS,I σ.695). Και συνεχίζει ο Καντάβα «Η ιστορία λοιπόν ξεκινά εκεί όπου η μνήμη βρίσκεται σε κίνδυνο, ενόσω διαρκεί η έκλαμψη που συνοδεύει την ανάδυση και την εξαφάνισή της».³³

³⁰ Agamben Giorgio , Χρόνος και ιστορία, Κριτική του στιγμιαίου και του συνεχούς, εκδ. Ινδίκτος μτφ. Δημήτρης Αρμάος, Αθήνα 2003 , σελ. 42

³¹ Agamben Giorgio , Χρόνος και ιστορία, Κριτική του στιγμιαίου και του συνεχούς, εκδ. Ινδίκτος μτφ. , σελ. 43

³² Πάγκαλος Παναγιώτης « Η σημασία του χρόνου στη σύγχρονη αρχιτεκτονική», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011, σελ.57

³³ Ε.Καντάβα «Λέξεις Φωτός, Θέσεις για τη Φωτογραφία της Ιστορίας»,Μτφ-επιμ.Μ.Αθανασάκης, Εκδ.Νήσος, Αθήνα 2014, σελ.116

Η στάση αναμονής σχετίζεται με την ασύνειδη μνήμη της οποίας το υλικό βρίσκει χώρο να ξεπηδήσει, επανασυνδέοντας το άτομο με την ιστορία του, με έναν χαμένο παράδεισο, όπως συμβαίνει και στον ξανακερδισμένο χρόνο του Προυστ³⁴. Σύνδεση που στη ροή της καθημερινότητας χάνεται .

Agamben: Αεργία (Desœuvrement) ως μορφή ζωής

Στο άρθρο του « Vers une théorie de la puissance destituante »³⁵ (δηλαδή προς μία θεωρία της απενεργοποιητικής ισχύς) επισημαίνει ότι οι αναλύσεις της γραμματικής είναι αναλύσεις φιλοσοφικές και ίσως και μεταφυσικές και γι' αυτό κι ο ίδιος της χρησιμοποιεί ως βάση για την κατανόηση κάποιων εννοιών. Αναφέρεται στο γλωσσολόγο Benveniste ο οποίος είχε καταχωρίσει κάποια ρήματα στη μέση φωνή, δηλαδή ρήματα που δεν ανήκουν ούτε στην ενεργητική ούτε στην παθητική φωνή. Σ' αυτά τα ρήματα όπως το *γίγνομαι*, το *παθαίνω* κ.τ.λ. το ρήμα περιγράφει μία διαδικασία που συμβαίνει εσωτερικά του υποκειμένου: «*το υποκείμενο είναι εσωτερικό της δράσης και η δράση εσωτερική του υποκειμένου, απόλυτη απροσδιοριστία όχι μόνο ανάμεσα σε ενεργητικό και παθητικό, αλλά επίσης και ανάμεσα σε υποκείμενο και αντικείμενο.*»³⁶

Κατόπιν εστιάζει στο περιφραστικό ρήμα “κάνω χρήση” (όπως ορίζεται στα αρχαία κείμενα) το οποίο συγκαταλέγεται στα ρήματα της μέσης φωνής και εξηγεί πως αυτό αποκτά νόημα μόνο αφού προσδιορίσουμε μια σχέση του υποκειμένου με το αντικείμενο (κάνω χρήση κάποιου πράγματος). Κι επειδή η επίδραση του “κάνω χρήση” κάποιου πράγματος επιστρέφει στον εαυτό, αναδύεται και μια σχέση του υποκειμένου με τον εαυτό. Βασιζόμενος στην ερμηνεία που δίνει ο Αριστοτέλης στην έννοια “δούλος” ως αυτός που «κάνει χρήση του

³⁴ «Ο ξανακερδισμένος χρόνος», σελ.8, Μτφ. Παντελής Ανδρικόπουλος, Δημήτρης Δημουλάς, Εκδ. Διώνη, Β' έκδοση, 2003

³⁵ Agamben G. « Vers une théorie de la puissance destituante », ραδιοφωνική διάλεξη lundimatin#45, 25 Ιαν 2016

³⁶ibid, « *le sujet est intérieur à l'action et l'action est intérieure au sujet, indétermination absolue non seulement entre actif et passif mais aussi entre sujet et objet* »

σώματος του», ο Agamben προχωρά στη διαπίστωση ότι αυτός συνιστά την επίδραση που εισπράττει το υποκείμενο όντας σε σύνδεση (κάνοντας χρήση) με το σώμα.

Με βάση τα παραπάνω θα μπορούσαμε να ενεργοποιήσουμε το ρήμα “κάνω χρήση” με την αναμονή ως πράξη, όπου «κάνω χρήση της αναμονής» θα συνεπάγεται την επίδραση που εισπράττουμε όντας σε σύνδεση με την αναμονή και θα υποδηλώνει και μία σχέση με τον εαυτό κατά τη διάρκεια αυτή της χρήσης. Σε μία προσπάθεια να διαχωρίσουμε το υποκείμενο από την αναμονή του και να δημιουργήσουμε μία κατάλληλη απόσταση ώστε το υποκείμενο να μπορεί να την ενεργοποιεί/απενεργοποιεί και κατ επέκταση να την εργαλειοποιεί και όχι να υπόκειται σ’ αυτήν.

Σχετικά με τον όρο ‘desœuvrement’ ο Agamben αναφέρεται στον τρόπο που τον χρησιμοποιεί ο Maurice Blanchot και τον αναγάγει σε έννοια κλειδί, καθώς ενέχει μέσα του δυνατότητες.. Η μετάφραση του όρου είναι δύσκολη, καθώς στις διάφορες γλώσσες χάνεται η διττή σημασία του, η οποία ακόμα και στα γαλλικά (λατινικά) γλιστράει από ακριβείς ορισμούς. Επιλέγονται τότε ο όρος αεργία και τότε ο όρος απ-ενεργοποίηση. Η ισχύς που αποκτά αυτή η έννοια στη σκέψη του Agamben γίνεται φανερή στη διαπίστωσή του πως «η παράδοση της νεωτερικότητας δομείται στην απόθεση της αεργίας ,απ-ενεργοποίησης (desœuvrement)».³⁷

Το ανατρεπτικό στοιχείο της απενεργοποίησης (desœuvrement) (όπως και του ιστορικού υλισμού του Benjamin) είναι πώς δεν αντικαθιστούμε μια ιδέα με μία άλλη , η καταστροφή κι η επανάσταση δεν είναι πέρασμα από μία κυριαρχία σε μία άλλη. Είναι η απενεργοποίηση, αδρανοποίηση των έργων της εξουσίας, όχι μόνο η ακύρωσή τους³⁸ . Αναφερόμενος στον τρόπο με τον οποίο θα γίνει αυτό λέει πώς «δεν είναι “αυτή η πράξη” ή “αυτή η δραστηριότητα” αλλά είναι “μία μορφή ζωής”» που πρέπει να τεθεί σε εφαρμογή³⁹ .

³⁷ Agamben G. « Vers une théorie de la puissance destituante », ραδιοφωνική διάλεξη lundimatin#45, 25 Ιαν 2016 : «...la tradition de la modernité se fonde sur le refoulement du désœuvrement »

³⁸ Agamben G. « Vers une théorie de la puissance destituante », ραδιοφωνική διάλεξη lundimatin#45, 25 Ιαν 2016 : « ...c’est la destitution des œuvres du pouvoir, pas simplement l’abolition »

³⁹ Agamben G. « Vers une théorie de la puissance destituante », ραδιοφωνική διάλεξη lundimatin#45, 25 Ιαν 2016

Μέσα σ' αυτή τη “μορφή ζωής” τα υποκείμενα κάνουν χρήση της απενεργοποίησης, η οποία σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί την απλή αναστολή μιας λειτουργίας, παρά είναι μία ιδιότυπη μορφή δράσης η οποία χρίζεται ως ανατρεπτική πρακτική.

II. Αναμονή και ποίηση

Breton: αναμονή ως περιπλάνηση-ανακάλυψη

Συναντάμε την αναμονή αναδεδειγμένη σε σπουδαία δεξιότητα του ποιητή στη σκέψη του André Breton. Στο έργο του «Τρελός Έρωτας» που πρωτοεκδόθηκε το 1937, γράφει πως η αναμονή είναι «η δίψα να πλανιέμαι στη συνάντηση του παντός»⁴⁰. Όπως μας μεταφέρει ο Hans Siepe απ' τον Breton «ο ποιητής δεν αναμένει τίποτα παρά μόνο τη διαθεσιμότητά του. Είναι ένα υποκείμενο σε αιώρηση»⁴¹.

Αναφέρεται επομένως σε μία διαδικασία χωρίς αντικείμενο απεύθυνσης ή μία διαδικασία όπου το αντικείμενο απεύθυνσης είναι δευτερεύον. Η αναμονή είναι γι' αυτόν αυταξία. Με τον ίδιο τρόπο την αντιλαμβάνεται και ο Blanchot «όποια κι αν είναι η σημαντικότητα του αντικειμένου της αναμονής, το ξεπερνά πάντα απείρως η κίνηση της αναμονής». Γι' αυτό και στην ουσία η αναμονή δε περιμένει τίποτα και καθιστά τα πράγματα ισάξια και και βέβαια εξίσου μάταια.⁴²

⁴⁰ André Breton, «Τρελός Έρωτας», μτφ. Στ.Ν. Κουμανούδη, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1999, σελ.37

⁴¹Hans Siepe « *C'est l'attente qui est magnifique-L'actualité permanente d'André Breton* », διάλεξη στα πλαίσια του συνεδρίου «L'or du temps. André Breton 50 ans après », ηχογράφηση Αυγ.2016 : «*le poète n'attend rien que sa seule disponibilité. Il est un être en suspense.*»

⁴² Maurice Blanchot, «L'attente, l'oubli», σελ. 39 : « quelque soit l'importance de l'objet de l'attente, il est toujours infiniment dépassé par le mouvement de l'attente »

Μας λέει ο H.Siepe πώς η αναμονή του Breton δεν αφορά τη στάση του attentisme (πολιτική ή στάση ζωής του «βλέποντας και κάνοντας»⁴³), ούτε πρόκειται για μια ορθολογική ή και προσαρμοστική αναμονή.⁴⁴ Πρόκειται για μια αναμονή ανοιχτή στο απρόσμενο.

Ο Benjamin μεταφέρει από τον Αραγκόν στο «Passage de l'Opera» τα εξής για τη σχέση των παλιών πραγμάτων με την επανάσταση :

«ο Breton και η Nadja αποτελούν το ερωτικό ζευγάρι, που μετατρέπει σε επαναστατική εμπειρία, αν όχι πράξη, όλα όσα βιώσαμε σε μελαγχολικές διαδρομές με τραίνα, σε λησμονημένα από το θεό κυριακάτικα απογεύματα στις προλεταριακές συνοικίες των μεγαλουπόλεων, με την πρώτη ματιά μέσα από τα θολωμένα απ'τη βροχή παράθυρα μιας νέας κατοικίας. Ωθούν οι δυο τους σε έκρηξη τις πανίσχυρες δυνάμεις της «ατμόσφαιρας», που είναι κρυμμένες σ' αυτά τα πράγματα. Τι μορφή, νομίζετε, θα έπαιρνε μια ζωή, που θα επέτρεπε σε μια αποφασιστική στιγμή τον καθορισμό της σύμφωνα ακριβώς με το τελευταίο τραγούδι του δρόμου;»⁴⁵.

Μέσα σ' αυτό το χρόνο τον φαινομενικά κενό κρύβονται τα πιο ισχυρά ανατρεπτικά στοιχεία. Για τον Benjamin η αναζήτηση παλιών αντικειμένων -ευρήματων που προτείνει ο Breton κατά τις περιπλανήσεις του αποτελεί την «αποκατάσταση της ιστορικής θεώρησης του παρελθόντος απέναντι στην αντίστοιχη πολιτική»⁴⁶. Στο σουρρεαλιστικό ρεύμα η μεθοδολογία που ακολουθείται επιτρέπει το «μετασχηματισμό μιας ακραίας διαλογιστικής στάσης σε επαναστατική αντιπολίτευση»⁴⁷.

Ο Sherigham μελετά στο έργο του Μπρετόν σε σχέση με το καθημερινό, το “μαγικό-συγκυριακό”, που συνίσταται σε μια μαγική σύνδεση ανάμεσα στην εσωτερική

⁴³ Διαδουκτακό λεξικό : <https://el.oidict.com/attentisme/>

⁴⁴ Hans Siepe, « C'est l'attente qui est magnifique-L'actualité permanente d'André Breton », διάλεξη στα πλαίσια του συνεδρίου «L'or du temps. André Breton 50 ans après », ηχογράφιση Αυγ.2016

⁴⁵ Benjamin «Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας-Ο σουρρεαλισμός-Για την εικόνα του Προυστ», μτφ. Μηνάς Παράσχης, Εκδ. Ουτοπία, Αθήνα 1983, σ.62

⁴⁶ Ibid,σελ.63

⁴⁷ Benjamin, σελ.66

επιθυμία του υποκειμένου και στις αιτίες που δημιουργούν τις περιστάσεις του εξωτερικού αντικειμενικού κόσμου. Κατά τον Breton αυτό που έχει σημασία είναι η στάση που κρατάει το υποκείμενο το καθιστά διαθέσιμο και ανοιχτό στην εμπειρία. Μάλιστα θεωρεί πως το να αφηθεί το υποκείμενο στα πράγματα όπως έρχονται, να παραδοθεί όσο το δυνατό περισσότερο στη ροή των γεγονότων, παρόμοια με μία ηθελημένη αεργία, απραξία (desoeuvrement) ενεργοποιεί αυτό που ονομάζει προφητική στρατηγική του Σουρρεαλισμού, με την οποία η πραγματικότητα δανείζεται από το ασυνείδητο και διαδρά μ' αυτό.

Αυτό που ενδιαφέρει τον Breton είναι βασικά να διασώσει την υποκειμενικότητα και για το λόγο αυτό απορρίπτει την λογοτεχνική αφήγηση και προτιμάει το μύθο και το παραμύθι, γιατί λέει πώς η αφήγηση «παραμένει συνεργός με τον κόσμο όπως έχει γίνει» ενώ «το παραμύθι, καθώς αποφαίνεται αφοσιωμένο στο μη-πραγματικό, παραμένει συντονισμένο με τον κόσμο όπως θα μπορούσε να είναι, το χαμένο κόσμο του καθημερινού».⁴⁸

«Οι κατακτήσεις της επιστήμης βασίζονται πολύ περισσότερο σε μια σουρρεαλιστική παρά σε μια λογική σκέψη» μας λένε οι Breton και Apollinaire. Και συνεχίζει ο Apollinaire «Οι παλιοί μύθοι έγιναν στο μεγαλύτερο μέρος τους πραγματικότητα. Οι ποιητές δεν έχουν τώρα παρά να επινοήσουν νέους μύθους, τους οποίους θα μπορέσουν να πραγματώσουν πάλι από τη μεριά τους οι εφευρέτες»⁴⁹.

Σχετικά μας λέει ο H.Siere πώς η αναμονή έτσι όπως την προτείνει ο Breton, δυνητικά συνδέει την επιστήμη, τη λογοτεχνία και την πολιτική και αποτελεί πρόδρομο της έννοιας σερεντίτιτυ (ευτυχής συγκυρία, ευρεσιτυχία, τυχευρεσία) που αφορά στις ανακαλύψεις που γίνονται τυχαία, καθώς αυτές απαιτούν ένα πνεύμα προετοιμασμένο, μία στάση του υποκειμένου ενεργητική προς τον εντοπισμό και την ερμηνεία.

⁴⁸ Sherigham, σελ.120

⁴⁹ Benjamin «Θέσεις για τη φιλοσοφία της ιστορίας», σελ. 66

Bachelard : Διαυγής ονειροπόληση και φιλοσοφία της ανάπαυσης

Ο Gaston Bachelard στη διάλεξή του «Dormeur éveillé_reveur lucide» προσωποποιεί τη διαδικασία κατά την οποία δημιουργείται μία σύνθεση της φαντασίας με τη σκέψη. Ο άνθρωπος πριν από τη σκέψη λειτουργεί με τη φαντασία . Για να δράσει πρέπει να φανταστεί, να οραματιστεί τις δυνατότητες ενός νέου έργου. Δεν πρόκειται για παθητική ονειροπόληση. Είναι η ονειροπόληση του ποιητή που μας εμπνέει νέους άγνωστους κόσμους. Είναι κι εδώ ένας συνδυασμός, μία σχέση ανοιχτότητας και αφήματος . Μία κατάσταση όπου η συνείδηση είναι ξύπνια. Η συνείδηση της ονειροπόλησης την οποία διαχωρίζει απ' αυτή της σκέψης. Οι διαυγείς ονειροπόλοι είναι μέσα στη ζωή και όχι αποκομμένοι απ' αυτή, είναι ψυχικά παρόντες στον εαυτό τους . Απλά δε παρασύρονται από ένα χρόνο που δεν είναι ο δικός τους , δεν ενοχλούνται από θεάματα. Η συνείδηση της φαντασίας είναι πιο ευρεία , πιο πρωτοπόρα, πιο δημιουργική. Η διαυγής ονειροπόληση είναι η υπέρτατη διαύγεια, κατά την οποία το υποκείμενο υπόκειται σε μία μεταμόρφωση. Αν δεν αλλάξει σε τίποτα αν δεν επικοινωνήσει σε μας τι είδε στα ταξίδια του στην εφήμερη νύχτα, είναι απλά ένα φάντασμα, ένας ξένος. Η ενεργή ανάπαυση οδηγεί σε μία νέα τάξη. Ολοκληρωμένη εμπειρία της διαύγειας. Έτσι που η μέρα να μοιάζει σαν μια υπέρβαση της νύχτας⁵⁰ .

III . Αναμονή στην αφήγηση και το καθημερινό

Blanchot: Αναμονή και το διαφεύγον

Όπως είπαμε και στην εισαγωγή αυτό που μας τράβηξε το ενδιαφέρον στη μελέτη της αναμονής είναι το πώς το περιεχόμενό της γλιστράει από τις καθημερινές αφηγήσεις.

⁵⁰ Bachelard Gaston « Le dormeur éveillé », διάλεξη σε ραδιοφωνική εκπομπή στον σταθμό Inter, 19 Ιανουαρίου 1954, Παρίσι

Συστηματική μελέτη για την αναμονή και το χώρο της αφήγησης έκανε ο Maurice Blanchot , ο οποίος αναζήτησε το α-διανόητο, αυτό που μας διαφεύγει και που όπως γράφει η Maxime Decout «βρίσκει καταφύγιο στα κενά του καθιερωμένου συστήματος σκέψης»⁵¹. Στο έργο του «L'attente l'oubli» (“Η αναμονή - η λήθη”), βρίσκεται σε μία συνεχή αναζήτηση και αμφισβήτηση, «αρνούμενος την αυταπάτη μιας σταθερότητας του πραγματικού ή του συμβαινόντος, η αφήγηση του στοχεύει στη μορφή και στη εμφάνισή που παίρνουν αυτά (το πραγματικό και το συμβάν) καθώς αναδύονται »⁵². Εφαρμόζει στην αφήγηση του την αποσπασματικότητα της εμπειρίας και παίζει με την έννοια του συμβάντος στη σχέση του με την αφήγηση, ώστε η αφήγηση να γίνεται κι η ίδια συμβάν.

Ψάχνει στο διαφεύγον κάτι το αυθεντικό και προσπαθεί, παρότι χίμαιρα, να το συλλάβει και να το αφηγηθεί, στη χρονικότητά του δηλαδή στο στιγμιαίο και με την επίγνωση της έννοιας της διαφοράς⁵³, δηλαδή την αδυνατότητα της επανάληψης του εαυτού, το ότι είμαστε πάντα ήδη κάτι άλλο από τον εαυτό μας, και κάπου αλλού από την παρουσία μας.

Η αναμονή αποτελεί σ' αυτή την απόπειρα το μέσο για να καταφέρει να ακινητοποιήσει το διαφεύγον. Γιατί η αναμονή έχει την ιδιότητα ως ένας χώρος αιώρησης να «σταματά το επερχόμενο γίνεσθαι για να διαιωνιστεί στη στιγμή»⁵⁴. Γράφει σχετικά ο Blanchot «Αντί μιας έναρξης, ένα είδος αρχικού κενού, μία ενεργητική άρνηση ν' αφήσει την ιστορία ν' αρχίσει»⁵⁵.

Το διαφεύγον ως μυστικό και μυστήριο «ανοίγεται στην αναμονή όχι για ν' αποκαλυφθεί αλλά για να παραμείνει κρυφό». Η αφήγηση, αυτό που λέγεται, αποκτά ουσία και νόημα από το μυστικό. Γι' αυτό το λόγο το νόημα της αφήγησης υπόκειται συνεχώς στον κίνδυνο της εξαφάνισης.

⁵¹ Maxime Decout, «Maurice Blanchot: une phénoménologie du récit », Cahiers de Narratologie [En ligne], 22/2012

⁵² ibid

⁵³ Διαφορά δηλαδή *différance*, (και όχι διαφορά δηλαδή *différence*) όρος που εφηύρε ο Jacques Derrida

⁵⁴ Maxime Decout, « Maurice Blanchot: une phénoménologie du récit », Cahiers de Narratologie [En ligne], 22/2012

⁵⁵ Blanchot Maurice, «L'attente, l'oubli», Ed.Gallimard, σελ. 18: « au lieu du commencement, une sorte de vide initial, un refus énergétique de laisser l'histoire débiter»

Όσον αφορά το καθημερινό που είναι στην ουσία του διαφεύγον, μας λέει ο M. Sheringham ότι: «Ο Blanchot βλέπει ‘τον άνθρωπο του δρόμου’ ως το πρόσωπο κλειδί του καθημερινού ανθρώπου, προσδίδοντάς του μία επικίνδυνη ανευθυνότητα, ντύνοντάς τον με μία δυνητική αναρχική δύναμη, ένα απόθεμα αναρχίας. Αν το καθημερινό δε μπορεί να γίνει αντικείμενο της ιστορίας, να εμπορευματοποιηθεί σε αφηγηματικά συμβάντα, η επικίνδυνη ρευστότητά του και η μη- γραμμικότητα του το κάνει μία δεξαμενή αντιφρονούσας πολιτικής ενέργειας.»⁵⁶

Ακριβώς λοιπόν το ότι διαφεύγει, δε θεωρητικοποιείται και δεν έχει σταθερή μορφή, ενέχει στοιχεία ανατρεπτικότητας και αφήνει ανοιχτές όλες τις δυνατότητες: «Πιότερο από το να είναι ένα επίπεδο εμπειρίας που είναι απλώς άμορφο, η αντίσταση του καθημερινού στη μορφή, σηματοδοτεί το άνοιγμά του στον ευρύτερο ορίζοντα της ανθρώπινης αυτοπραγμάτωσης, και επομένως στη δυνατότητα ενός διαφορετικού μέλλοντος».⁵⁷

Κι εδώ ο ευρύτερος αυτός ορίζοντας σηματοδοτεί μία διαφορετική διαλογιστική σχέση με τον εαυτό: «Χωρίς υπομονή, χωρίς ανυπομονησία, χωρίς να συναινεί ούτε να αρνείται, εγκαταλειμμένος χωρίς εγκατάλειψη, κινούμενος στην ακινησία... ένιωθε ότι δε θα μπορούσε να ξαναπεί πια «Εγώ»».⁵⁸

De Certeau : Ευκαιρία αφήγηση μνήμη

⁵⁶ M. Sheringham «Everyday life: Theories and practices from Surrealism to the Present »,Oxford University Press, 2006, p.19: «Blanchot sees ‘l’homme de la rue’ as a key avatar of everyday man, ascribing to him a dangerous irresponsibility, vesting him with a potentially anarchic power, ‘une réserve d’anarchie’. If the everyday cannot be objectified historically, commodified into narratable events, its dangerous fluidity and non-alignment make it a reservoir of dissident political energy»

⁵⁷ M. Sheringham «Everyday life: Theories and practices from Surrealism to the Present »,Oxford University Press, 2006, σελ.22: «Rather than being a level of experience that is simply amorphous, the everyday’s resistance to form, signals its opening onto the wider horizon of human realization, and hence to the possibility of a different future»

⁵⁸ Blanchot Maurice, «L’attente, l’oubli», Εκδ. Gallimard, 1962, σελ.27: « Sans patience, sans impatience, ne consentant ni ne refusant, abandonné sans abandon, se mouvant dans l’immobilité...il sentait qu’il ne pourrait plus jamais dire : « Je » »

Με αναφορά στο έργο των J.-P. Vernant και M. Detienne «Μήτις η πολύτροπη νόηση στην Αρχαία Ελλάδα» ο De Certeau στον έργο του “Επινοώντας την καθημερινή πρακτική-Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν” αναδεικνύει τη Μήτιδα⁵⁹ σε καθημερινή πρακτική που αφορά στην αφήγηση. Η Μήτις ως ευκαιρία (καιρός, «κατάλληλη στιγμή») είναι όπως και η αναμονή, πρακτική του χρόνου, δηλαδή παίζει με το χρόνο και μέσω ελιγμών και μεταμορφώσεων ξεφεύγει από μία προκαθορισμένη, γραμμική, ορθολογική πορεία. Λόγω της ιδιότητας της μεταμόρφωσης δεν έχει ιδιότοπο και εξαφανίζεται μέσα από την ίδια της την πράξη. Το ίδιο συμβαίνει και με την αφήγηση.⁶⁰

Ενέχει μία οικονομία δυνάμεων και προσδιορίζει μία αισθητική : «ο πολλαπλασιασμός των αποτελεσμάτων με τη λιγότευση των μέσων είναι ο κανόνας που οργανώνει τόσο μια τέχνη του πράττειν όσο και την ποιητική τέχνη της ομιλίας, της ζωγραφικής ή του τραγουδιού»⁶¹.

Βλέπουμε κι εδώ το στοιχείο του διαφεύγοντος και τον εντοπισμό της ευκαιρίας σε μία σχέση που την γεννά και της προσδίδει κάθε φορά το στοιχείο της μοναδικότητας: «Η ευκαιρία διαφεύγει μονίμως τους ορισμούς, επειδή δε μπορεί να απομονωθεί ούτε από μια συγκυρία ούτε από μια τέλεση» είναι συνδεδεμένη με το εκάστοτε «ευμήχανο γύρισμα» που την παράγει.⁶²

«Η μνήμη μεσολαβεί χωρικές μεταμορφώσεις. Με όρους «εύθετης στιγμής»(καιρός), επιφέρει μια εγκαθιδρύουσα ρήξη. Η ξενότητα της καθιστά (ο χρόνος ενδιάμεσο επερχεται από αλλou περασμα από μια κατασταση τοπου σε μια άλλη : προηγouμενη σελιδα) δυνατή μια παραβίαση

⁵⁹ J.-P. Vernant και M. Detienne «Μήτις η πολύτροπη νόηση στην Αρχαία Ελλάδα», Μτφ. Ιωάννα Παπαδοπούλου, Εκδ. Σύγχρονη Αρχαιογνωστική Βιβλιοθήκη, Δαίδαλος, I. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1993 : σελ. 12 «Η Μήτις είναι μια μορφή νόησης και σκέψης... συνδυάζει όσφρηση, οξυδέρκεια, προβλεπτικότητα, επαγρύπνηση... κ.ά.» και «εφαρμόζεται σε φευγαλέες, ασταθείς, μπερδεμένες και αμφίλογες πραγματικότητες, που δε προσφέρονται ούτε για συγκεκριμένη μέτρηση, ούτε για ακριβή υπολογισμό, ούτε για αυστηρό διαλογισμό»

⁶⁰ De Certeau Michel, «Επινοώντας την Καθημερινή Πρακτική, Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν» Μτφ. Καψαμπέλη Κική, Εκδ. Σμίλη, Αθήνα 2010 , σ.225

⁶¹ Ντε Σερτώ Μισέλ, «Επινοώντας την καθημερινή πρακτική-Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν», μτφ. Κική Καψαμπέλη, Σμίλη, Αθήνα 2010, σελ. 226

⁶² ibid, σελ. 228

του νόμου και του τόπου. Από τα αβυθόμετρα, κινούμενα μυστικά της ανακλύπτει μια «ευμήχανη κίνηση» που τροποποιεί την τοπική τάξη». ⁶³

Η μνήμη ως αναμένουσα: «Δεν είναι λειψανοθήκη ή ο σκουπιδοτενεκές του παρελθόντος, κάθε άλλο· ζει πιστεύοντας στο δυνατό να συμβεί και περιμένοντας το άγρυπνη, καιροφυλακτώντας» ⁶⁴.

Julien : Ευκαιρία και απραξία

Αναγνωσμένη ως πρακτική η αναμονή συνεργάζεται με την έννοια της ευκαιρίας που αφορά στη δράση την έγκαιρη κατάλληλη στιγμή, χαρακτηριστικό της προσαρμοστικότητας. Είναι μία χρονική ποιότητα δράσης που δημιουργεί κι αυτή χώρο ανάμεσα σε δύο πράξεις . Τον απαραίτητο χώρο για να γίνει μια στροφή , μια αλλαγή, μια υπέρβαση. Η αναμονή είναι ο τρόπος να συνδεθείς με το εδώ και το τώρα, και να οδηγηθείς σε μία έγκαιρη δράση. Στις ταινίες δράσεις του αμερικάνικου κινηματογράφου είναι συνηθισμένο πριν την κορύφωση μιας μάχης , εκεί όπου ο ήρωας φαίνεται να έχει να αντιμετωπίσει μία απειλή που τον ξεπερνάει, υπάρχει ένας χρόνος κατά τον οποίο αυτοσυγκεντρώνεται, σβήνουν οι περιβάλλοντες ήχοι , σταματάει την κίνηση του κι όλα μοιάζουν να είναι παγωμένα και μακρινά. Ακούμε μόνο την ανάσα του. Σα να βρίσκεται στο μάτι του κυκλώνα σε κατάσταση νηνεμίας αφουγκραζόμενος το εχθρικό περιβάλλον από μέσα προς τα έξω και αναμένοντας την ίδια του τη διαθεσιμότητα ώστε να δράσει με μία νέα συνείδηση απέναντι στα πράγματα. Όπως και δύο ζώα πριν τσακωθούν κοιτάζονται. Σκανάρουν την κατάσταση, μετράνε τον εχθρό, τον καιρό , τις εξόδους διαφυγής, τις δυνατότητες όλες , μετράνε τον εαυτό τους και τις δυνάμεις τους πριν την αναμέτρηση. Αυτή η διαλογιστική στην ουσία της πρακτική, μας είναι οικεία κι από τις τελετουργίες πριν τον πόλεμο στην Αρχαία Ελλάδα, τους Ποντιακούς και Κρητικούς γειωτικούς χορούς πριν τον πόλεμο, τους χριστιανούς ασκητές, την πειθαρχία των σούφι προς μία πνευματικότητα κ.τ.λ. ως το διαλογισμό όπως τον έχουμε αφομοιώσει σήμερα μέσα από τη βουδιστική παράδοση.

⁶³ ibid , σελ 231

⁶⁴ ibid, σελ.233

Ο φιλόσοφος σινολόγος Francois Julien στο έργο του «Εγκώμιο της απραξίας» παίρνει το παράδειγμα της πολεμολογίας και τη συνθήκη του πολέμου, για να μιλήσει για την αποτελεσματικότητα και εξηγεί ότι στην κινέζικη παράδοση σε αντίθεση με τη δυτική, η προετοιμασία στον πόλεμο δε στηρίζεται στη θεωρία και σε μια προκατασκευασμένη στρατηγική. «Ο στρατηγός οφείλει να ξεκινήσει από τη δεδομένη κατάσταση, όχι από μία σχηματική κατάσταση που έχει κατασκευάσει με το νου του, αλλά από τούτην εδώ την κατάσταση που βρίσκει μπροστά του, της οποίας το δυναμικό οφείλει να εντοπίσει και να εκμεταλλευτεί»⁶⁵. Σε κάθε συγκυρία υπάρχει κάτι το ευνοϊκό, μία ενέργεια που ταιριάζει καλύτερα στο δυναμικό της και επομένως το αποτέλεσμα της ενέργειας είναι η δράση του υποκειμένου αφημένη στο δυναμικό της περίπτωσης. Εν τέλει οι Κινέζοι όταν πηγαίνουν στη μάχη έχουν ήδη κερδίσει. Έχουν πάρει το χρόνο να γνωρίσουν τον εχθρό τους και τα δυνατά του σημεία και να τον αποδυναμώσουν. Αυτό είναι μία πρακτική γνώση. Λειτουργούν διακριτικά, σε στάση ενεργητικής αναμονής ως προς τις συγκυρίες, όπως γίνεται και στην ανάπτυξη των φυτών. Ο Julien παίρνει μια ιστορία της κονφουκιανής παράδοσης, του Μέγγιου, γραμμένη τον 4^ο αιώνα π.Χ. όπου εξηγεί σε τι συνίσταται η σωστή στάση του αγρότη: «Αποφεύγουμε τόσο την ανυπομονησία όσο και την αδράνεια...υποβοηθώντας τη διαδικασία της ανάπτυξης, αξιοποιούμε τις ροπές που έχουν ήδη τεθεί σε κίνηση και τις βοηθάμε να εκδηλωθούν πλήρως»⁶⁶.

Σε σχέση με την αρχή της αγροτικής κουλτούρας μας μεταφέρει ο G. Bachelard την οπτική του Gaston Roupnel για «..τη βαθμιαία προσαρμογή των γεγονότων στις χρονικές στιγμές, τη δράση του χώρου στο χρόνο και την αντίδραση του χρόνου στον χώρο...»⁶⁷

Σ' αυτό προσκρούει η δυτική μας παιδεία, η οποία στηρίζεται στη στρατηγική και δεν αφήνει χώρο για το απρόβλεπτο. Γι' αυτό και ο Julien χρησιμοποιεί τη συνθήκη του πολέμου όπου πολλαπλά παραδείγματα δείχνουν πως ο πόλεμος είναι κάθε φορά κάτι διαφορετικό και σύμφωνο με τις εκάστοτε συγκυρίες : «Αυτή είναι η «ουσία», η «έννοια» του πολέμου: ο

⁶⁵ Φρανσουά Ζυλιέν « Εγκώμιο της απραξίας, η αποτελεσματικότητα στην κινέζικη σκέψη» (2005), μτφ. Θάνας Σαμαρτζής, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Κρήτη 2017, σελ.40

⁶⁶ ibid, σελ. 61

⁶⁷ Bachelard Gaston, «Η διαλεκτική της διάρκειας», μτφ. Ρόζια Σπηλιωτακοπούλου, Εκδ.Εκάτη 1994, σελ.22

πόλεμος είναι αυτό που, την ώρα της διεξαγωγής του, πάντοτε αποκλίνει από τον αρχικό σχεδιασμό μας».⁶⁸

Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι το πώς τοποθετείται το υποκείμενο σε σχέση με το χρόνο και πώς αυτό επηρεάζει τη σχέση με τον εαυτό και τον έξω κόσμο: «διαμέσου της ευκαιρίας, το υποκείμενο της πράξης επανασυντονίζεται με τον κόσμο»⁶⁹.

Επιπλέον η μεταμορφωτική αρχή η οποία όπως παρατηρούμε επικρατεί στην κινέζικη σκέψη, έρχεται σε αντίθεση με την έννοια της πράξης στη δυτική σκέψη, πράγμα που δημιουργεί διαφορετική βίωση του χρόνου και διαφορετική θέση του υποκειμένου το οποίο αντί της θέσης “απέναντι στα πράγματα”, τίθεται και ρίχνεται κατά κάποιο τρόπο “μέσα στα πράγματα”.⁷⁰

Επίλογος

Είδαμε στο κείμενό μας πώς η αναμονή ισχυροποιείται κατά την εργαλειακή. Ενέχει ως δοχείο, στοιχεία ποιητικά και ανατρεπτικά. Είναι η στάση του ποιητή, του ιστορικού υλιστή αλλά και του καθημερινού ανθρώπου. Ευνοϊκός χρόνος για να ζυπνήσει η φαντασία, να ζυμωθεί η φαντασία σε σκέψη, η σκέψη σε πράξη. Για να ζυπνήσει η μνήμη και να γίνει ιστορία. Για να χαθεί το Εγώ μέσα απ’ την εμφάνισή του. Να αναδυθεί η διαφορά.

Είδαμε μέσα στη βιβλιογραφία μας πώς συγκλίνουν τα σύμπαντα των διαφόρων θεωρήσεων και πώς συνομιλούν τα έργα μέσα από κάποιους κοινούς παρονομαστές αλλά και μέσα από μία κοινή αίσθηση εντοπισμού νοημάτων και εν τέλει μία κοινή αισθητική του καθημερινού. Η έννοια του “διαφεύγοντος” και της “εμφάνισης κατά την εξαφάνιση” απαντάται στον Benjamin, κυριότατα στον Blanchot αλλά και στον De Certeau. Στους ίδιους βλέπουμε τη ρευστότητα στην έννοια της μνήμης και της αφήγησης, την ανατροπή και την επανάσταση.

Είδαμε στο κείμενό μας πώς η αναμονή ισχυροποιείται ως μετα-γνώση και πρακτική. Ενέχει ως δοχείο, στοιχεία ποιητικά και ανατρεπτικά. Είναι η στάση του ποιητή, του ιστορικού υλιστή

⁶⁸ibid., σελ.33

⁶⁹ ibid., σελ. 92

⁷⁰ ibid., σελ.73

αλλά και του καθημερινού ανθρώπου. Ευνοϊκός χρόνος για να ζυπνήσει η φαντασία, να ζυμωθεί η φαντασία σε σκέψη, η σκέψη σε πράξη. Για να ζυπνήσει η μνήμη και να γίνει ιστορία. Για να χαθεί το Εγώ μέσα απ' την εμφάνισή του. Να αναδυθεί η διαφορά.

Ως καθημερινή πρακτική η αναμονή θα μπορούσε να ιδωθεί ως κύκλος. Στον κύκλο της θα ξεχωρίζαμε τρεις βασικές στιγμές. Η πρώτη, αυτή κατά την οποία το υποκείμενο αποφασίζει να σταματήσει τη δράση του, αντιλαμβανόμενο ότι αυτή βρίσκεται παρασυρμένη από ένα χρόνο εξωγενές με αποτέλεσμα η σχέση με τον εαυτό, τα εξωτερικά ερεθίσματα και το χώρο να είναι αποστερημένη νοήματος.

Η δεύτερη είναι η φάση εντός της αναμονής κατά την οποία το υποκείμενο επανασυνδέεται με τον εαυτό του και με το περιβάλλον του. Σ' αυτή τη φάση ζυπνάνε στη συνείδηση οι αισθήσεις, η φαντασία, η έμπνευση, η σκέψη. Εκεί ανοίγεται ένας χώρος με νέες δυνατότητες δράσης, νέες επανανοηματοδοτήσεις, νέες μνήμες. Είναι η στάση του ποιητή.

Και η τρίτη είναι αυτή κατά την οποία το υποκείμενο περνάει εκ νέου στη δράση εκκινώντας από μέσα προς τα έξω, εγκαινιάζοντας δηλαδή μία νέα επαφή με τον κόσμο και έχοντας επίγνωση ότι αυτή είναι καταδικασμένη να ξαναχαθεί.

□ Παράρτημα 1

Φάσεις της αναμονής_ ο κύκλος της αναμονής

Αιτία εξωγενής/ ενδογενής	Ποιότητες κατά τη διάρκεια	Από την αναμονή προκύπτει	Αυτόβουλα ως πρακτική
<p>Κρίση, Καταστροφή, Απώλεια (Blanchot),</p>	<p>Ευκαιρία (Kairos) -μήτις, Ενδιάμεσο, Caesura /Παύση (Cadava-Benjamin), Standstill υπέρβαση κι όχι μετάβαση, Ανοιχτότητα-διαθεσιμότητα (Breton-Blanchot), Ανάσα, Αβεβαιότητα, Χάος, Απραξία-Julien, Αεργία- desoeuvrement-Blanchot, Απενεργοποίηση-puissance destituante Desoeuvrement – Agamben, Ανία (Lefebvre-kracauer), Διάκενο, Στιγμή, Κενό (κενό στη παραγωγή Ντε Σερτω), Τίποτα (το καθημερινό κατά Μπλανσώ)/(naught), αιώρηση (suspens)-σκοινοβάτης-Ντε σερτω, Αιώνια επιστροφή, Το πραγματικό (Λακάν), Διακριτικότητα Kant σ212 ντε σερτω, ζυλιεν, μπλανσω, Απόλαυση, ντε σερτω/ ηδονή αριστοτέλης, στάδιο του ερεθισμού (Janet), Ανάπαυση (Bachelard)- φιλοσοφία της ανάπαυσης, Transpassibilité-maldiney</p>	<p>Δημιουργία-γένεση σκέψης-γέννηση, γεγονός , έκπληξη (dastur), Πνευματικότητα, Το τέλος της ιστορίας και της γνώσης (understanding) με την τελεολογική και κατευθυντική προσέγγιση (Cavada-Benjamin)-ιστορικός υλισμός, Ποιητική κατοίκηση, (Heidegger) Απρόσμενο /απρόβλεπτο ντε σερτω, Φυσική απόρροια/αυθεντικότητα (Julien), Διαλεκτική σχέση με ταυτότητα, Επαναπροσδιορισμός, Μεταμόρφωση-Julien, Απεριόριστο, Έξω από το πεδίο του οφελιμισμού (blanchot), Κάθε πράγμα έχει ίδια την σημασία με κάθε άλλο (blanchot?), Serendipity, Νέα αρχή-αρχάριος “always beginning again, under the risk of being nothing” beckett-blanchot</p>	<p>Αποδόμηση συνεχής αμφισβήτηση της ταυτότητας, κοινωνικού χρόνου και χώρου, απενεργοποίηση (Agamben), Ρωγμή, Ρήξη, Τελετουργία, στρατηγική, Επανάσταση, Ποίηση, Αφήγηση</p>

□ Παράρτημα 2

όρος	Συγγραφέας	Χαρακτηριστικά	Άλλες έννοιες που ανέλυσαν	Υποκείμενα/χώροι/φαινόμενα που την ενσαρκώνουν
Αναμονή	Janet Pierre		Παρουσία, απουσία, διάρκεια, αρχή/τέλος, ρυθμός	Νεύρωση
	1 Kracauer 1927		ανία	The waiting man
	3 Breton Andre 1937	Ανοιχτότητα, διαθεσιμότητα		ποιητής / Μυρμηγκοφάγος
	4 Maurice Blanchot 1962	Ανοιχτότητα, διαθεσιμότητα	Ανία, τίποτα, απώλεια, διαφεύγον, λήθη	Το καθημερινό (πως αφού λει για συνεχι ροη?), αφήγηση
	5 Samuel Beckett		Αιώνια επιστροφή	
	Vidal & Musset			Νησί μορφή που ενσαρκώνει το πεδίο έδαφος (territoire) της αναμονής
Caesura/παύση	2 Walter Benjamin 1940- Eduardo Cavada	Επανάσταση		Μέδουσα, φωτογραφία, ιστορικός υλισμός, προθάλαμος
Διαυγής ονειροπόληση	Bachelard (1936)		Ανάπαυση, διάρκεια	Dormeur éveillé_ εφήμερη νύχτα
Απραξία	Francois Julien (για Κίνα)	Διακριτικότητα		πολεμιστής, αγρότης
Μήτις, Καιρός (ευκαιρία)	Verlain/Σερτώ		μνήμη	θεότητες νερού κ.τ.λ. / αφήγηση, μνήμη
transpassibilité	Maldiney Henri (1991)	Ανοιχτότητα, διαθεσιμότητα		

Βιβλιογραφία

- Γενική Βιβλιογραφία

Agamben Giorgio, «*L'homme sans contenu*», μτφ. από τα ιταλικά Carole Walter, Εκδ. Circé, 1996 Strasbourg

Agamben Giorgio, « *Χρόνος και ιστορία-Κριτική του στιγμιαίου και του συνεχούς*», μτφ. Δημήτριος Αρμάος, Εκδ. Ένδικτα του Ινδίκτου, σελ 33

Artaud Antonin, «*Le théâtre et son double*», Εκδ. Gallimard, 1964

Attali Jacques, «*Bruits- Essai sur l'Économie Politique de la Musique*», Presses Universitaire de France, 1997

Bachelard Gaston, «*Η διαλεκτική της διάρκειας*» (1936), Μτφ. Σπηλιωτακοπούλου Ροΐλα, Εκδ.Εκάτη, Αθήνα,1994

Bachelard Gaston, «*Η ποιητική του χώρου*», μτφ. Βέλτσου Ελένη, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 2004

Benjamin Walter, «*Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας-Ο σουρρεαλισμός-Για την εικόνα του Προуст*», μτφ. Μηνάς Παράσχης, Εκδ. Ουτοπία, Αθήνα 1983

Cadava Eduardo, «*Λέξεις φωτός-Θέσεις για τη φωτογραφία της ιστορίας*»,Μτφ-επιμ. Μανόλης Αθανασάκης, Εισ.Αριστείδης Μπαλτάς, Εκδ. Νήσος, Αθήνα 2014

Derrida Jacques, «*Donner le temps*», Galilee, 1991

Derrida Jacques, «*Η γραφή και η διαφορά*», μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Εκδ.Καστανιώτης, Αθήνα 2003

Fontaine Geisha, «*Les danses du temps*», CND, Pantin 2004

Francois Julien, «*Το εγκώμιο της Απραξίας_ η αποτελεσματικότητα στην κινέζικη σκέψη*», μτφ. Θ.Σαμαρτζής, ΠΕΚ Προοπτικές, 2017

Harries Karsten, «*The ethical Function of Architecture*», Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998

Herrigel Eugen «*Το ζεν και η τέχνη της τοξοβολίας*», Πύρινος Κόσμος

De Certeau Michel, «*Επινοώντας την Καθημερινή Πρακτική, Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*»
Μτφ. Καψαμπέλη Κική, Εκδ. Σμίλη, Αθήνα 2010

Simmel Georg, «*Μητροπολιτική Αίσθηση, Οι μεγαλουπόλεις και η διαμόρφωση της συνείδησης*»,
Μτφ. Ιωάννα Μειτάνη, Εκδ. Άγρα, Αθήνα 2017

Vernant J.-P.-Detienne M. , «*Μήτις: Η πολύτροπη νόηση στην αρχαία Ελλάδα*», μτφ.
Ι.Παπαδοπούλου, εκδ.Δαίδαλος Ι.Ζαχαρόπουλος, 1993

Heidegger Martin, «*Είναι και χρόνος*», μτφρ. Γιάννης Τζαβάρας, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα
1978

Heidegger Martin, «*Κτίζειν, κατοικείν, σκέπτεσθαι*», μτφ. Ξηροπαΐδης Γιώργος , Πλέθρον,
Αθήνα 2009

Πάγκαλος Παναγιώτης, «*Η σημασία του χρόνου στη σύγχρονη αρχιτεκτονική*», εκδ. Gutenberg,
2011

Τερζόγλου Νικόλας-Ίων, «*Ιδέες του χώρου στον εικοστό αιώνα*», νήσος, Αθήνα 2009

- Βιβλιογραφία για αναμονή

Blanchot Maurice, «*L'attente, l'oubli*», Εκδ. Gallimard, 1962

Breton André, «*Ο τρελός έρωας*», Gallimard, 1937

Gasarian Gerard, «*André Breton Une histoire d' eau* », Septentrion Presses Universitaires, 2006 Belgique

Grimaldi Nicolas, « *Ontologie du temps, l'attente et la rupture* », Εκδ. PUF, 1994

Kracauer Siegfried, «*Η μάζα ως διάκοσμος και άλλα δοκίμια*», εις.-μτφ. : Γιώργος Σαγκριώτης, Εκδ.Πλέθρον, Αθήνα 2018

Janet Pierre, «*L'évolution de la mémoire et de la notion du temps* », 1928

Janvier Ludovic, «*Μπέκετ*», μτφρ. Λήδα Παλαντίου, Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, Θεμέλιο, Αθήνα 1987

Reeh Henrik, « *Ornaments of the Metropolis, Siegfried Kracauer and modern urban culture*», μτφρ. από δανέζικα, The Mit Press 2004, (σσ 130-134)

Sheringham Michael, “*Attending to the Everyday: Blanchot, Lefebvre, Certeau, Perec*” French Studies, 2000, (σσ 115-120/ σσ 16-22)

Vidal Laurent et Musset Alain (dir.) « *Les territoires de l'attente - Migrations et mobilités dans les Amériques (XIXe – XXIe siècle)* » Presses universitaires de Rennes, Rennes 2015

- Άρθρα & Διαλέξεις

Agamben Giorgio « *Vers une théorie de la puissance destituante* », ραδιοφωνική διάλεξη lundimatin#45, 25 Ιαν 2016

Bachelard Gaston, « *Le dormeur éveillé* », διάλεξη ραδιοφωνικής εκπομπής, 19 Ιανουαρίου 1954, Παρίσι

Decout Maxime, « *Maurice Blanchot : une phénoménologie du récit* », Cahiers de Narratologie [En ligne], 22/2012, δημοσιεύθηκε στις 20 Ιουλίου 2012, URL: <http://journals.openedition.org/narratologie/6572>

Dastur Françoise “*Phenomenology of the Event: Waiting and surprise*”, Hypatia, Vol.15, No4, Contemporary French Women Philosophers (Autumn 2000) pp 178-189, URL: <http://www.jstor.org/stable/3810684>

Krimper Michael, « “*Desoeuvrement*” in *Understanding Blanchot, Understanding Modernism*», ed. Christopher Langlois (New York: Bloomsbury, 2018) σελ. 299-301 : https://www.academia.edu/37059837/_D%C3%A9s%C5%93uvrement_in_Understanding_Blanchot_Understanding_Modernism_ed._Christopher_Langlois_New_York_Bloomsbury_2018_299-301

Morand . I. « *Qu'est-ce que l'attente* ». Στο : L'année psychologique. 1914 vol. 21. σελ. 1-10, URL : https://www.persee.fr/doc/psy_0003-5033_1914_num_21_1_8044

Rabaté Jean-Michel, « *Bataille, Beckett, Blanchot: From the Impossible to the Unknowing* », Journal of Beckett Studies 21.1 (2012):56-64, Edinburgh University Press

Siepe Hans T., « *C'est l'attente qui est magnifique-L 'actualité permanente d'André Breton* », διάλεξη στα πλαίσια του συνεδρίου «L'or du temps. André Breton 50 ans après », ηχογράφηση Αυγ.2016 URL:

<https://www.franceculture.fr/conferences/maison-de-la-recherche-en-sciences-humaines/andre-breton-cest-lattente-qui-est-magnifique>

Visscher (de) Jacques, « *En attendant Albertine : Une petite phénoménologie de l'attente à propos de Proust* », Cahiers du Cirp, Vol.1, pp.12-22, ISSN : 1719-1041

- Περιοδικά

Autrement, « *L'attente, nos temps vides aujourd'hui* », n° 141 janvier 1994

- Λεξικά

Lalande A., « *Λεξικόν της φιλοσοφίας για την ελληνική γλώσσα* », Τομ.1^{ος}, εκδ.Πάπυρος, 1955